

УДК 321. 01: 316. 325

DOI <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2023.24.246-255>

Жанна Баб'як,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
<https://orcid.org/0000-0002-3205-0112>
м. Тернопіль, Україна*

Олег Боднар,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
<https://orcid.org/0000-0001-8929-5340>
м. Тернопіль, Україна*

Ірина Плавуцька,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
<https://orcid.org/0000-0002-9373-0330>
м. Тернопіль, Україна*

Лексичні засоби вираження комунікативно-прагматичної інтенції у текстах науково-популярного дискурсу

Lexical means of expression of communicative-pragmatic intention in texts of scientific-public discourse

***Анотація.** У статті виокремлено та проаналізовано функціонування лексичних засобів вираження комунікативно-прагматичної інтенції у текстах науково-популярного дискурсу. Теоретичним підґрунтям представленої розвідки є твердження науковців про спрямованість таких текстів на масового реципієнта наукової інформації, а також функцію популяризації наукового знання, тобто адресованості тексту наукової тематики нефахівцеві. У результаті опрацювання чисельних наукових джерел з цієї тематики, стверджується, що наявність комунікативної мети визначає загальний характер повідомлень та їх мовного оформлення. Відповідно, прагматичний потенціал є результатом вибору автором повідомлення змісту та способу його мовного вираження. Грунтуючись на актуальності визначеної тематики та наявності певних прогалів у її вивченні, мета статті полягає у виокремленні та тлумаченні основних принципів вираження комунікативно-прагматичної складової текстів науково-популяр-*

ного дискурсу. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань як визначення понять «науково-популярний дискурс» та «комунікативно-прагматична інтенція», а також аналіз ключових лексичних засобів вираження комунікативно-прагматичної складової науково-популярних текстів. Так, предметом дослідження виступає науково-популярний дискурс, а об'єктом – лексичні засоби вираження комунікативно-прагматичної складової текстів науково-популярного дискурсу. Матеріалом проведеного дослідження послуговували статті у науково-популярних англomовних виданнях *American Scientist*, *New Scientist*, *Popular Science*, *Science magazine*, *Popular Mechanics*. У роботі керуємося твердженням про те, що у текстах науково-популярної літератури чітко виявляються особистісні відносини автора та маркери модальності. Зазначені ознаки науково-популярного тексту мають своє вираження в мовних засобах на всіх рівнях мовної системи. Грунтуючись на проведеному аналізі, виділяємо основні засоби вираження комунікативно-прагматичної спрямованості зазначених текстів на лексичному рівні. Результати дослідження показали, що уся лексика науково-популярних текстів поділяється на загальноновживану – 50%, загальнонаукову – 30% та вузькоспеціалізовану термінологічну – 20%. Також для досягнення комунікативно-прагматичної інтенції та спрямованості на високу контактність викладу вживаються займенники I (виклад матеріалу від першої особи однини), you / your (звертання до читача), а також we, us (як отождошення автора із реципієнтом). У представлених текстах емоційно-оцінна лексика характеризує певне явище чи поняття через призму сприйняття автора. За допомогою вираження суб'єктивної оцінки текст набуває експресивності, оскільки лексика з чіткою конотацією мінімізує в адресата труднощі сприйняття тексту. У певному контексті оцінна лексика вживається у переносному значенні. Для здійснення комунікативної функції у науково-популярних текстах автори використовують елементи розмовного стилю.

Ключові слова: комунікативно-прагматична інтенція, науково-популярний дискурс, лексична одиниця, емоційно-оцінна лексика.

Summary. The article singles out and analyzes the functioning of lexical means of expressing communicative and pragmatic intention in the texts of popular scientific discourse. The theoretical basis of the presented research is the provision of scientists about the orientation of such texts to the mass recipient of scientific information, as well as the function of popularizing scientific knowledge, i.e. addressing the text of scientific topics to non-specialists. As a result of studying numerous scientific sources on this topic, it is claimed that the presence of a communicative goal determines the general nature of messages and their linguistic form. Accordingly, the pragmatic potential is the result of the author's choice of the content of the message and the way of its linguistic expression. Given the relevance of the specified theme and the presence of certain gaps in its study, the purpose of the article is to highlight and interpret the main principles of expressing the communicative and pragmatic component of the texts of popular scientific discourse. The set goal involves solving such tasks as defining the concepts of "popular scientific discourse" and "communicative-pragmatic intention", as well as the analysis of key lexical means of expressing

the communicative-pragmatic component of popular scientific texts. Thus, the subject of research is the popular scientific discourse, and the object is the lexical means of expressing the communicative and pragmatic component of the texts of the popular scientific discourse. The material of the research is articles in the English-language popular scientific publications such as American Scientist, New Scientist, Popular Science, Science magazine, and Popular Mechanics. In the research paper, we are guided by the statement that in the texts of popular scientific literature, the personal relationships of the author and markers of modality are clearly revealed. The specified features of the popular scientific text are expressed by linguistic means at all levels. Based on the analysis, we highlight the main means of expressing the communicative and pragmatic orientation of the mentioned texts at the lexical level. The results of the study showed that the vocabulary of the analysed texts is divided into commonly used lexics – 50%, general scientific lexics – 30% and specialized terminological lexics – 20%. Also, in order to achieve the communicative and pragmatic intention and focus on high contact of the presentation, the pronouns I (presentation of the material in the first person singular), you / your (as appeal to the reader), as well as we, us (as identification of the author with the recipient) are used. In the presented texts, emotional and evaluative vocabulary characterizes a certain phenomenon or concept through the prism of the author's perception. By expressing a subjective evaluation, the text acquires expressiveness, since the vocabulary with a clear connotation minimizes the difficulty of the recipient's perception of the text. In a certain context, evaluative vocabulary is used figuratively. Authors use elements of conversational style to perform the communicative function in popular scientific texts.

Key words: *communicative-pragmatic intention, popular scientific discourse, lexical unit, emotional-evaluative vocabulary.*

Вступ. Мовна популяризація наукового знання займає важливе місце у системі громадських інститутів. Цей процес є невід'ємною складовою розвитку суспільства. Популяризація є комплексним, прагматично зумовленим і багатоетапним процесом, що має вплив на психолінгвістичні та когнітивні механізми сприйняття та пізнання дійсності [9, с. 119].

Головна мета текстів науково-популярного дискурсу – популяризація наукового знання, тобто адресованість тексту наукової тематики читачам-неспеціалістам. Виклад складної наукової думки у формі доступного та зрозумілого опису є ефективним шляхом впровадження науки в активну діяльність людини. Популяризація науки є складним і тривалим процесом, що впливає на пізнання людини і на сприйняття нею дійсності за допомогою авторського переконання [13, с. 56]. Тому науково-популярні тексти націлені на масового реципієнта наукової інформації, торкаються багатьох сторін життя сучасної людини, відображають світогляд цілого народу та є інструментом ідеологічного впливу на нього.

Це зумовлює зростання інтересу до вивчення науково-популярного дискурсу, а також дослідження комунікативно-прагматичної спрямованості таких текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика комунікативно-прагматичної інтенції є центральною у наукових розвідках багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників.

У контексті сучасної лінгвістики прагматика вивчається з точки зору філософії мови (Дж. Р. Серл, Л. Р. Горн, Я. Хуанг), соціолінгвістики, лінгвістичної антропології та штучного інтелекту (Я. Хуанг), когнітивної лінгвістики (Ж. Мешлер, Ф. Х. Р. де Мендоза, А. Баїчі, Р. Джіора). З метою дослідження ролі контексту в лінгвістичній комунікації аналізуються традиційні та новітні підходи до вивчення прагматики (Б. Дж. Бірнер). Дослідження прагматики також ґрунтуються на аналізі формальної прагматики, яка слугує теоретичним підґрунтям для теорії комунікативної дії, а також сприяє постійному філософському обговоренню проблем, що стосуються змісту, істини, раціональності та дії (Ю. Хабермас). Також іноземні автори значну увагу приділяють різним моделям прагматики, зокрема риторичній (Дж. Н. Ліч). Важливе місце у висвітленні представленої проблематики посідає вивчення основних понять прагматики, таких як принцип співпраці, дейксіс і мовленнєві акти (Дж. Юл та Х. Г. Віддоусон).

Окрім зазначених вище праць іноземних авторів, наша розвідка ґрунтується на дослідженнях вітчизняних науковців. У їхніх працях досліджуються основні аспекти комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич); вивчаються комунікативно-прагматичний та мовний аспекти конфронтативних мовленнєвих жанрів (О. Дерпак); аналізується комунікативно-прагматична парадигма речення-висловлення за категорією комунікативної настанови (О. Куц); розглядається комунікативно-прагматичний потенціал текстів різних жанрів (М. Венгринюк, Н. Гоца).

Постановка завдання. Ґрунтуючись на актуальності визначеної тематики та наявності певних прогалів у її вивченні, мета статті полягає у виокремленні та тлумаченні основних принципів вираження комунікативно-прагматичної складової текстів науково-популярного дискурсу.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань як визначення понять «науково-популярний дискурс» та «комунікативно-прагматична інтенція», а також аналіз лексичних засобів вираження комунікативно-прагматичної складової науково-популярних текстів.

Так, предметом дослідження виступає науково-популярний дискурс, а об'єктом – лексичні засоби вираження комунікативно-прагматичної

складової текстів науково-популярного дискурсу. Матеріалом проведеного дослідження послуговували статті у науково-популярних англomовних виданнях *American Scientist*, *New Scientist*, *Popular Science*, *Science magazine*, *Popular Mechanics*.

Виклад основного матеріалу. Тексти науково-популярного дискурсу використовуються для доступного викладу інформації про висновки складних наукових досліджень для нефакхівців. Зазвичай, науково-популярний дискурс реалізується в таких жанрах, як статті науково-популярних часописів та книжки, призначені для широкого кола читачів [13, с. 67]. Проте, на сьогоднішній день немає єдності дослідників щодо визначення місця цього поняття у системі жанрів. Так, одні дослідники розглядають науково-популярний тип мовлення як самостійний функціональний стиль, а інші – як підвид (підстиль) власне наукового стилю.

Науково-популярний дискурс інтерпретують як тексти, в яких реалізується комунікативна спрямованість на задоволення пізнавального інтересу адресата [9, с. 68], а також тексти, властиві одній галузі спілкування, з урахуванням екстралінгвістичних чинників та комунікативних установок [13, с. 34].

Будь-який текст науково-популярного дискурсу можна охарактеризувати як вербальний компонент наукового дискурсу, представлений у письмовій формі та отриманий у процесі взаємодії суб'єктів комунікації у певній ситуації науково-професійного спілкування [5, с. 14]. Автор науково-популярного тексту та її адресат вирізняються рівнем своєї науково-професійної підготовки.

У науково-популярних текстах частково зберігається наукова термінологія і клішованість синтаксичних конструкцій, проте мають місце і емоційно-оцінні засоби. Науково-популярний дискурс більш наочний, емоційний, доступний, що і приваблює адресата-неспеціаліста у певній галузі [13, с. 61].

Отже, беручи до уваги теоретичні розвідки представленої тематики, можемо констатувати, що науково-популярний дискурс передбачає синтез аналітичного та художньо-публіцистичного підходів до предмету відображення, тому для них характерним є виклад матеріалу засобами загальнолітературної мови з використанням науково-популярного і публіцистичного стилів.

Комунікативно-прагматичне спрямування тексту є одним із найважливіших його складових. Це зумовлено функціонуванням тексту як емоційно-вольового та естетичного впливу на адресата [8, с. 61].

Будь-який текст, науково-популярний зокрема, є комунікативним та містить повідомлення, що передається від джерела до реципієнта. Його також можна назвати одиницею комунікації, якій притаманне

прагматичне навантаження, за відсутності якого ця одиниця втрачає властивості та статус комунікативної [1, с. 35]. Автор науково-популярного тексту, реалізуючи основну комунікативну інтенцію, інформує адресата про певний науково-технічний факт/процес/явище, та одночасно коригує його ціннісну орієнтацію по відношенню до явища, що розглядається [6].

Прагматична спрямованість тексту ґрунтується на самому тексті – його призначенні, виді та жанрі. У представленій розвідці тлумачимо прагматичний потенціал як наслідок вибору автором повідомлення змісту та способу його мовного вираження. Відповідно до комунікативної мети, мовець обирає певні мовні одиниці, що мають необхідне предметно-логічне та конотативне значення, та структурує їх у висловлювання. У результаті створений текст набуває певного прагматичного потенціалу та забезпечує потрібний комунікативний вплив на реципієнта [11, с. 118].

У контексті нашого дослідження, необхідно більш детально зупинитися на дефініції поняття мовної (комунікативної) інтенції, що є потенційним чи віртуальним змістом висловлювання. Беручи до уваги теорію мовних актів та з огляду на результати її розробки, поняття інтенції може трактуватися в особливому напрямку: у цьому аспекті предметом аналізу є не комунікативні цілі висловлювання, а семантичні функції граматичних форм у їхньому відношенні до смислового змісту висловлювання, до того, що хоче висловити автор [12, с. 23].

Ключовими мовними інтенціями текстів науково-популярного дискурсу визначають: 1) інформування представників наукових кіл про досягнення, відкриття та винаходи, діяльність учених, наукових спілок та установ; 2) тлумачення змісту наукових явищ; 3) залучення адресата до наукових знань за допомогою художніх засобів та образів; 4) тлумачення наукових проблем [13, с. 94].

Комунікативно-прагматична спрямованість тексту залежить від жанру та ґрунтується на таких ключових аспектах: 1) автор (професійний та / або соціальний статус автора); 2) потенційний реципієнт (професійний та / або соціальний статус адресата); 3) мета (авторська інтенція / основна прагматична установка автора тексту / супутня прагматична установка окремого фрагмента тексту); 4) зміст (предметний зміст тексту / фрагменту тексту / тема, проблеми, ідея); 5) стиль (композиція / архітектоніка тексту; мовні засоби експлікації предметного змісту тексту / фрагменту тексту / теми / проблеми; мовні засоби експлікації авторської інтенції / основної прагматичної установки / супутньої прагматичної установки / ідеї / головної думки тексту); 6) ефект / вплив (думки, почуття, емоції інтерпретатора / адресата) [8, с. 143].

З метою здійснення мовного впливу на адресата і обґрунтування власної точки зору автор здійснює відбір мовних засобів для вербалізації викладеної інформації, виділення ключових фрагментів тексту та його оцінки, враховуючи пресупозицію адресата. Диференційоване використання пресупозицій адресата дозволяє автору здійснювати відповідний прагматичний вплив на адресата. Інтенсивність такого впливу визначається як рівнем інтелектуального розвитку адресата, так і його емоційним станом під час сприйняття інформації [7, с. 136].

Зауважимо, що у текстах науково-популярної літератури чітко виявляються особистісні відносини автора та маркери модальності. Такий виклад особистих переживань, досвіду і думок роблять тексти такого дискурсу особливими і дозволяють виділяти їх серед інших стилів. Зазначені ознаки науково-популярного тексту мають своє вираження в мовних засобах на всіх рівнях мовної системи.

Проаналізувавши 1100 лексичних одиниць у науково-популярних текстах, можемо умовно розділити їх на три типи: загальноновживану лексику – 50%, загальнонаукову лексику – 30% та вузькоспеціалізовану термінологічну лексику – 20%.

Загальноновживана лексика є так званим лексичним тлом, що сприяє оформленню науково-популярного дискурсу. Серед загальноновживаних лексичних одиниць зустрічаються такі як *internet, site, love, city, hour, airports, bike, place, information, websites, job, name, states, landscape, mind, jewel, history, paths, home, grass* etc. Наприклад:

1. *Despite growing **doubts** around the **validity** of his **findings**, Kostrikis is adamant that his results are not the **product** of contamination [16].*

2. *When **humans** come in contact with these **animals** – or fruit that's been partially eaten by them – they face an increased **chance** of contracting the virus [18].*

Також ми помітили, що досить часто у науково-популярних текстах спеціальна термінологія замінюється **загальнонауковою лексикою**. Такі лексичні одиниці виражають поняття, притаманні для усіх типів галузей науки. Така лексика характеризується однозначністю, точністю, лаконічністю, функцією номінації та розпізнавання, інформаційною насиченістю: *estimated time, intensity, accelerate, detector, generate, calculate, liquid, accuracy, device, operate, generator, battery, mass, energy, factor, multiple, cause, increment, input, design, linear, frequency, function, install, load, intersect, mechanism, origin* тощо. Наприклад:

1. *It's not a skill we're born with, but we have the **brain capacity** to learn the many small elements involved in these initially mammoth tasks [16].*

2. *The accurate record of the total fish paired with images from the drone provided a useful way for Sopjes to track every fish* [17].

Вузькоспеціалізована термінологія є особливим пластом лексичного наповнення науково-популярного тексту. Специфіка її вживання полягає в тому, що досить часто терміни супроводжуються поясненням. Така особливість зумовлена тим, що цільова аудиторія, на яку орієнтується автор, не є фахівцями, тому значення вжитого терміна стає доступним для широкої аудиторії.

Проте, не кожен термін у науково-популярному тексті семантизується, що наводить нас на думку про те, що читачі повинні володіти певними фоновими знаннями в певній галузі. Автори намагаються мінімізувати використання вузькоспеціальної термінології, навіть у випадках, коли цього вимагає тематика статті. На нашу думку, таким чином автори прагнуть зробити тексти зрозумілими і не вимагати підвищеної концентрації уваги від читача. Наприклад: *charter, controlled airspace, flight plan, true airspeed, tail, lift, engine, wing angle of incidence, knot, apron, cargo, ground speed, flare, center of gravity, crosswind, elevator, flight deck, hangar, contrail, air speed, magnetic compass, primary flight, clearance display, flaps, feathering, skid, slip, thrust, true, altitude, vertical speed indicator, magneto, visual flight, gross weight* тощо.

Окрім проаналізованих вище лексичних засобів, авторська точка зору виражається за допомогою таких мовних аспектів як: 1) використання займенників *I* (виклад матеріалу від першої особи однини) та *you, we, us*; 2) емоційно-оцінна лексика.

Вживання займенників *I* (виклад матеріалу від першої особи однини), ***you / your*** (звертання до читача), а також ***we, us*** (як отождешення себе із реципієнтом) зумовлене тим, що науково-популярні тексти орієнтовані на високу контактність викладу – вони є внутрішнім діалогом між автором і читачем: автор розглядає читача як співрозмовника, який активно сприймає та осмислює наукову інформацію. Вживання особового займенника *you* використовується авторами для безпосереднього звернення до читача з метою привернення його уваги:

1. *I visited a team of scientists led by Nicola Clayton at the University of Cambridge, who believe that the same applies to animals* [15].

2. *Onboard gyroscopes automatically level and focus the picture for you. You can even power the device using a USB-C battery for a nearly wireless media center setup* [16].

Передача інформації також здійснюється автором через призму особистого досвіду. Так, нами було помічено вживання великої кількості **емоційно-оцінної лексики**, що характеризує певне явище чи поняття через призму сприйняття самого автора:

1. *So, two years later, Plug **quietly** shelved the project* [16].
2. [...] *display a **relatively** high level of neural plasticity* [16].

За допомогою вираження суб'єктивної оцінки автор надає розповіді експресивності, оскільки лексика з яскраво вираженою позитивною або негативною конотацією мінімізує у адресата труднощі сприйняття тексту:

1. *"We're optimists," Pollica shoots back with a **confident** smile* [17].
2. *Application of this principle – which meets folks where they are rather than burying them with data – led to **remarkable** progress in smoking cessation* [17].

У певному контексті оцінна лексика може вживатися у переносному значенні:

1. *"Maybe," he says, looking toward Pollica with almost **parental** amusement* [17].
2. *Other **thorny** parts of research include reviving recently deceased brains, but that's still considered separate from a sentience that humans totally artificially generate* [16].

У науково-популярному тексті також допустимо використовувати елементи розмовного стилю для здійснення комунікативної функції. Проте, варто зазначити, що така специфіка має значення лише в системі цілісного мовного стилю, а не ізольовано:

1. ***Buckle up** for a quick and dirty history of the ethics of sentience* [16].
2. *We don't care why – we're just here to give you tips. And **boy**, do we have tips* [17].
3. *In terms of daylight, **folks** on the other side of the planet are seeing the exact opposite of what we're seeing* [17].

Висновки і пропозиції. Враховуючи вищесказане, можемо констатувати, що комунікативно-прагматична інтенція автора суттєво впливає на вибір та застосування мовних засобів у науково-популярних текстах. Оскільки такі тексти спрямовані на популяризацію науки та доступність для широкого кола реципієнтів, вони тяжіють до спрощення та використання мовних засобів, зрозумілих для нефакхівців. Важливо відзначити, що аналізована нами тема сьогодні є актуальною та потребує постійного вдосконалення та універсалізації. Перспективою подальших досліджень можуть послугувати розвідки у напрямку вивчення засобів вираження комунікативно-прагматичної інтенції на граматично-синтаксичному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с.
2. Венгрінюк М. І., Комунікативно-прагматичний потенціал анотації як вторинного науково-технічного тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 55. С. 42–44.

3. Гоца Н., Косенко А., Беженар І. Мовні засоби вираження комунікативно-прагматичних інтенцій жінок-політиків. *Актуальні питання іноземної філології*. 2021. Вип.15. С. 36–41.
4. Дерпак О. В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов); автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2005. 16 с.
5. Коротатніцька Т.П. Функціонування порівняння в науково-популярному тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 21(2). С. 46–53.
6. Куц О. Комунікативно-прагматична парадигма речення-висловлення за категорією комунікативної настанови. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29027/Kuts_406-410.pdf;jsessionid=1AA8C4617F5C2DAF1448A4F60C9DE559?sequence=1
7. Макарова О. А. Комунікативно-прагматичний потенціал образності австралійських художніх текстів. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 9. Т. 1. С. 136–138.
8. Habermas, J. *On the Pragmatics of Communication*. MIT Press, 1998. 454 p.
9. Hopkins, R. M. *Popular Scientific Discourse: A Rhetorical Model for Teaching Writing and Reading*. University of Missouri, 1983. 714 p.
10. Huang, Y. *Pragmatics*. Oxford University Press, 2014. 464 p.
11. Kecskes, I., Horn, L.R. *Explorations in Pragmatics: Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Walter de Gruyter, 2008. 354 p.
12. Leech, G. N. *Principles of Pragmatics*. Routledge, 2016. 264 p.
13. Pilkington, O. *Presented Discourse in Popular Science: Professional Voices in Books for Lay Audiences*. BRILL, 2018. 208 p.
14. Yule, G., Widdowson, H. G. *Pragmatics*. OUP Oxford, 1996. 138 p.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

15. New Scientist. URL: <https://www.newscientist.com/>
16. Popular Mechanics. URL: <https://www.popularmechanics.com/>
17. Popular Science. URL: <https://www.popsoci.com/>
18. Science magazine. URL: <https://www.science.org/>